

Az örmény zene.

Egy kiváló német tudós, dr. Petermann hosszabb időt töltvén a Velence melletti Szent-Lázár szigetén, naponként eljárt a mechitárista atyák templomába s nagy érdeklődéssel hallgatta egyházi énekeiket, melyek különösen azáltal kötötték le figyelmét, hogy sajátos, a betűk fölé alkalmazott s időszámításunk ötödik százada óta változatlanul megőrzött hangjegyekre valának téve dallamaik. ¹⁾ A mily bizonyos, hogy az örmény költészetre az araboknak volt a legnagyobb befolyásuk, ²⁾ épen oly kétségtelennek tartja Petermann, hogy a régi görög világba vezethető vissza a forrása ezen zenejegyeknek, melyeket a múlt század elején Schröder ismertetett először meg a nyugati tudományos világgal. ³⁾

Az ötödik századbéli örmény történetnek két kimagasló alakja alapította meg e zenejegyeket: Nagy Száhák patriarcha s Mesrob, az örmény alfabet tökélyesbitője, mind ketten számos tanítványuknak segítségével, kiket „tolmácsok“-nak neveznek; mert a mestereik kiküldték őket Görögországba, Szyriába és Egyptomba, hogy átültessék nemzetük nyelvére ezen országoknak legbecsesebb irodalmi kincseit. Zenei alkotásukról, mely eredeti mivoltában élte át csaknem másfél évezred romboló viharait, a következőkben vesz a szíves olvasó hű és lehetőleg kimerítő képet:

Nyolcz hangneme és huszonnégyszáz hangjegye van az örmény zenének. Az előbbiek szóróvidítéseknek megfelelő két

¹⁾ A mechitáristák karmesterével átiratott Petermann a mi hangjegy rendszerünkre ezen énekek közül néhányat s közé is tette azokat a német orientálisták közlönyének ötödik kötetében.

²⁾ Indsidsean, Örmény Archeológiája, III. 144 l.

³⁾ Thesaurus linguae Armenicae, Amsterd. 1711.

betűben, az utóbbiak a mi hangjegyeinket helyettesítő megannyi jegyben nyernek kifejezést. A hangjegyek im ezek:

1. Első (dur) hangnem, „Árácsin czájn“; jegye *uđ*.
 1. b. Első (moll) mellékhangnem, „Árácsin goghmên“; jegye *uđ*.
 2. Második (dur) hangnem, „Jérgrort czájn“; jegye *uđ*.
 2. b. A fő mellékhangnem, „Ávák goghmên“; jegye *uđ*.
 3. Harmadik hangnem, „Jérrort czájn“; jegye *qđ*.
 3. b. A kemény mellékhangnem, „Vár“; jegye *qđ*.
 4. Negyedik hangnem, „Csorrort czájn“; jegye *qđ*.
 4. b. A vég mellékhangnem, „Vjercs“; jegye *qđ*.
- Ezekhez járul még két kevésbé fontos mellékhangnem „Szdéghikh“, „ágak.“

A huszonnégyszáz hangjegynek alakja a következő:

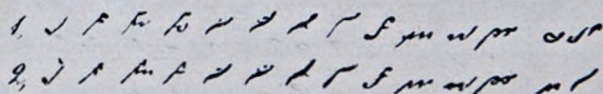
1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100.

Elnevezéseik pedig ezek:

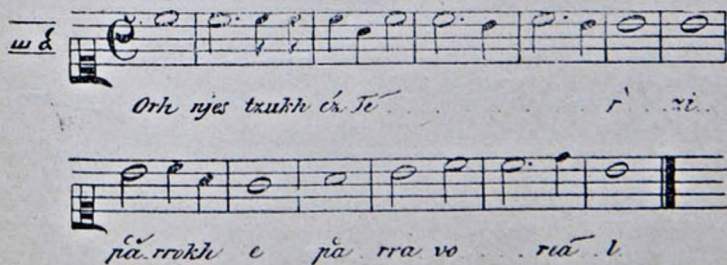
- 1.) Éles, „Sésd“ *szésd*, hangzónak erős kifejezését jelenti.
- 2.) Tövis, „Plus“ *pluz*, így nevezve az alakjáról.
- 3.) Tompa, nehéz, „Puth“ *puth*, a hang leszállásának jelzője.
- 4.) Circumflex, „Bárujg“ *uupnjk*, e kettőnek alakját és tulajdonságait egyesíti.
- 5.) Hosszú, „Jérgár“ *uqkwp*, a hangzónak nyújtására utal.
- 6.) Kurta, „Szugh“ *unq*, ellenkező az értelmé.
- 7.) Vékony, finom, „Szur“ *unp*, magasabb sopran hang.
- 8.) Kard, „Thur“ *pnq*, mély hang.
- 9.) Félhangos, „Thásd“ *puuzn*, suttogó kiejtést, a szónak elnyelését kívánja.
- 10.) Kigyozó, „Olorág“ *nnpuk*, a hangnak fel- és le szállását jelzi.
- 11.) Hármasszáz, „Chunds“ *unúv*, az előbbeni egy megtoldással.

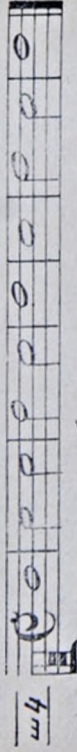
- 12.) A felső jel, „Vjérnáchagh“ *վերնախաղ*, elevatio.
- 13.) Az alsó jel, „Njérknáchagh“ *ներքնախաղ*, depressio.
- 14.) Kettős felső jel, „Khárhás“ *քարքաշ*.
- 15.) Királyi, „Chosrovájin“ így nevezve Nagy Chosrov persa királyról vagy egy hasonló nevű zeneszerzőről.
- 16.) Csomó, „Dzung“ *ծոնդ*.
- 17.) Csomók „Dzèngnér“ *ծոնդներ*.
- 18.) Meghajtott pjén „Pjèngords“ *քեշկործ*, az örmény a. b. c. második betűjéről.
- 19.) Meghajtott czá, „Czágords“ *ծաղործ*.
- 20.) Meghajtott e, „Egords“ *եղործ*.
- 21.) Hullám, „Chum“ *խում*.
- 22.) Rezgés, „Huháj“ *հուհյ*.
- 23.) Átkulcsolás, „Pháthuth“ *փաթութ*.
- 24.) Űtés, „Zárg“ *զարդ*.

Vannak ezeken kívül névtelen jegyek is, melyeket az örmény Énekkönyv 1828. konstantinápolyi kiadása (1.) és Schrödernek „Thesaurus“-a (2.) következőleg tüntet fel:

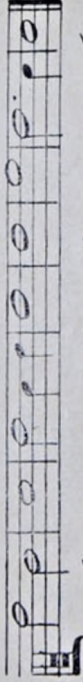

Az utóbb említettük munkából átvéve itt közöljük a „Laudemus Dominum, nam gloria est glorificatus“ örmény szövegét hangjegy rendszerünkre átvéve, párhuzamos feltüntetésével az örmény zenei hangnemeknek és hangjegyeknek.

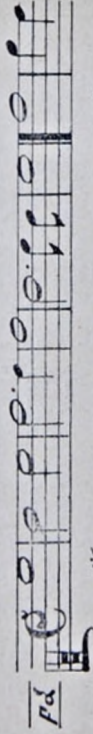

Orh-nj-s' tu. . . kh ek Te. . . r

xi pa-ro. . . kh e pa-ra-vo. rea-l.

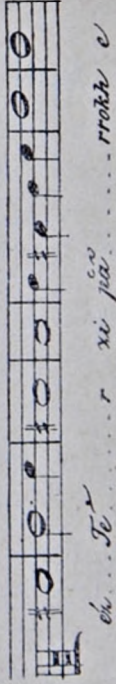
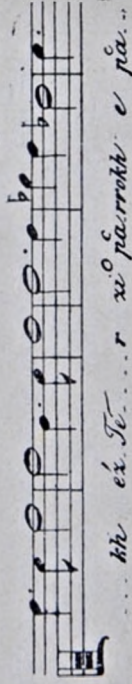

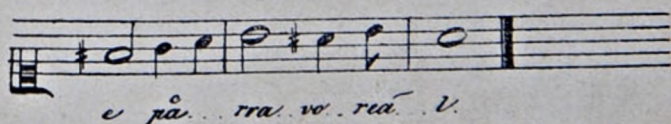
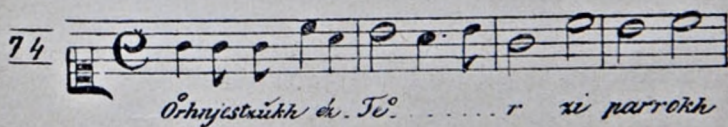
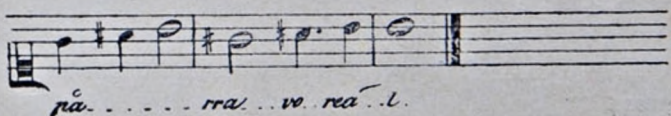
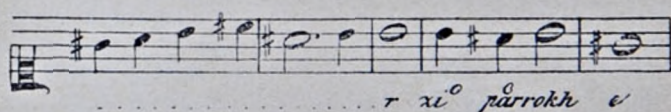
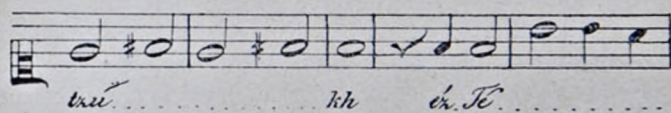
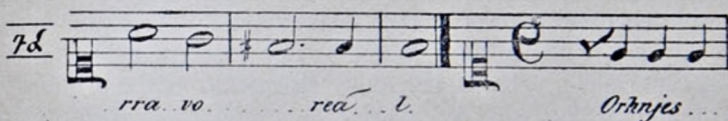
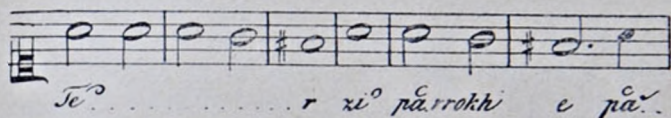
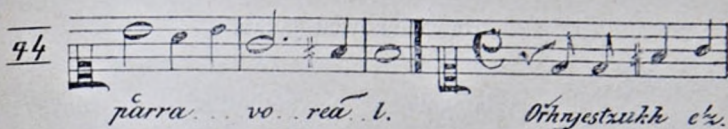
o. . . rh-nje. . . s. tukh e. . .

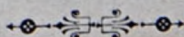
x. Te. . . r xi pa. . . rokh e pa. . .

Fl

Dr. MOLNÁR ANTAL.

Kárdosz. (Gártusz.)

Irtá MÁRKOVICH JAKAB.

Kárdosz a bonyolodott helyzetben mintegy tűhegyen járva, az ifjúkornak sajátos lelkesedésével igyekezett a ronsolt állapotoknak új lendületet adni, munkássága a sebek terjedelmével egy arányban állott; dús áldás fakadt mindenütt nyomában: mert az ország kezdé élvezni letűnt jobb napjait s talán sikerülendett neki elbukott honának függetlenségét visszavívni; hisz oly szent kötelességének tartá ezen lehetőség bekövetkezését előmunkálni. — Amit az ember ohajt, azt rendesen hinni is szokta; úgy tetszett neki, mintha eziránt amott a szent berekben szózatokat hallana, mintha titokteljes sugalmakban részesülne. Mielőtt szorosan tárgyunkra térnénk, ismerkedjünk meg e helylyel. Még Ármáisz, Hájknek unokája 1975. Kr. e. általa épített Ármávir székvárosában platánfa berket állított, melyben, a hiedelem szerint a nagy mindenség gépezeteinek kerekét kormányzó főlény — vagy is maga az Istenség lakozott, aki a nagylevelű, titokteljes platánok susogó vagy zajosabb rezgésének cikázásai által érintkezett a balandókkal. A falevél rezgési jóslat tudománynak számai az előbbre haladott külföldre — Epirusba nyultak ki; Dolona leghíresebb és legrégebb jósdája volt Zeusnak; itt a szent berekben a tölgyfa levelei susogása, vagy a templom körül fölaggatott fémtányéroknak széllokozta érintkezéséből keletkező csengése hirdette a jósigét. — Kárdosz saját fiát Ánusávant már születésekor ez örök és mindenható főlénynek szolgálatára szentelte, ki is ezokból Szosz vagy Szoszánuer néven is neveztetett, a mi annyit jelent mint: „platánfának fölajánlott.“ Mint ilyen, a levelek rezgésén alapuló jóslat tudományba beavatott, szentnek, tisztának tartatott. Az elmék látkörére nehezkedett köd volt ez ugyan, de azért nem lehet kétkedni az iránt, hogy a háikháziak uralma alatt a sokistenhit zajlásának mindég tovább emelkedő hullámai Armeniának sem előkelő köreibe, sem alsóbb rétegeibe nem csapodtak be. Bizonyítom állításomat.

Abban, hogy Armenia az igazság ígétől hallását egészen el nem fordította, megerősít bennünket az is, hogy a

világosságnak háttal álló ama gonosz vendég nem a nemzet életéből fejlődött, azoknak korragadós karjaiba nem saját ösztöne, hanem idegen ösztönzések, az ársácidaházi uralkodók hozták az országot; mert kétségtelen, hogy az áriák ősi természet-imádása az örményeknél a tiszta egyistenhivőség felé hajlólag kezdett fejlődni, melyet Noé hagyományainak ismerete mindenestre csak fokozott. Ezen vezérlő eszme a szellemi fölény fölfogásáig emelkedik föl, s midőn az ókor egyéb vallásai az istenséget kisebb-nagyobb mérvben anyagilag festik: a berkek istene szellemi lénynek tekintetett úgyannyira, hogy a sokistenhit, még 149 évvel Kr. e. sem volt Armeniában teljesen uralkodó.

Az ember vágyait, szerelmét, gonosz szenvedélyeit és bűneit istenítő tannak képviselői, nem voltak alkalmasak, a fölényt a fák lombjai árnyában imádó, ősi intézményeit keleti szívósággal megőrizni törekvő nemzedék körében oly rohamos haladást tenni, hogy annak egészséges testét és lelkét erkölcsi aszkorba ejtsék. ¹⁾

A fönnbbiek szerint fölmerül még azon tény főlemelésének szüksége is, hogy a mindennapi sokaságon főlemelkedő, szép külsejű, magas termetű, gyönyörű hajzatú, — éles szemű, — vidám és hatalmas karú Háiknak neve útát tört magának a csillagok honába is. Az ársacsidák korában az ország a sokistenhittel megismerkedvén, bizonyára a kegykereső idegen papok által felizgatott képzelem a néptáya iránt rajongóknak érzékeivel csalóka játékot űzvén, szerették őt, mint a köznapi lényektől elütő jeles és kitűnő dárdavetőt, örök időkre összefűzri Orionnak, a híres vadásznak nevével, kit a hitrege szerint Diána ölt meg és a kiról a vihart- és esőthozó csillagzat neveztetett el. E messzemúlt időkről szóló kegyeletos emlékekben annyira beleélték magukat a késő utódok is, hogy még a ker. korban, a szírás örmény szövegében „Orion“ ismételten „Háik“ néven fejeztetik ki. ²⁾ Eszerint a dolog szorosabb vizsgálá-

¹⁾ Sacrosanctum veri et unius Dei cultum a patriarchis olim in lucis, arboretis, locisque ad silentium et vacandum Deo opportunis solere fieri. — Hartzheim. Explicatio fabularum gentil. L. Ársen Pákráduni «Háik» 620, 1.

²⁾ Iób. 38. v. 31. . . a Göncölszekere körét elhányhatod-e? Izaiás örmény szövegének 13, 10. v.

latánál kiderül, hogy Háik, valamint ókori hivei mentek voltak fenhéjázó és istenítő igényektől. — Ezeket rövid vázlatba foglalva, most visszamegyünk oda, honnan kitérni czélszerűnek láttuk.

Elborong a kebel, midőn a meg nem tört lélek törekvéseinek sikerét el nem zárható úton aláásva s a szebb jövőt újra elragadozva látja. A viharokat kereső Szemiramis sikamlós utain haladván s a közügyekkel nem sokat törődven, az igazgatást és a kincstár kezelését kedveltjeire bízta, kik aztán azt önhasznukra kizsákmányolni el nem mulaszták. Királynői értékét nagyon leszállító ilyen üzemektől Niniás fia is, kit eddig szigorú gyámság alatt tartott, borzadálylyal fordult el; a bizalom is, mely közte és a tudósok (bírák) osztályából való Zérátásd (Zoroaster) magus médfőnök között létezett, ellenségeskedéssé változott. E férfit szokta birodalma igazgatásával megbízni, míg maga a királynő arméniai nyaralójában időzött. Zoroaster utóbb, mint helytartó, Niniással egyesülvén a pártharcz kitört. — Semiramis üldözői elől menekülendő Armeniába sietett, de a Ván tó mellett utól-éretvén, miután a vízbe dobta nyaklánczát és ékszereit, megölték őt. Itt folyt le az élet-halál harc, melyben Semiramis hatvankét éves korában negyvenkét évi egyedüli uralkodása után kalandjainak poharát kiürítette, benne Armenia sorsa magát teljesen megboszulá. A balszerencsének sötét árnya lebegett ekkor is a nemzet fölött; mert a csapások zivatarából ő is kivette osztályrészét; ugyanis a harmincz éves fejedelem a keserű csalódások között a szerencsétlenségek eme edzett fia, — kinek a közelismerés hálájával jutalmazott neve a királynő kalandjai jegyzékében nem szerepelt — Semiramis ügyeért a harcban életének munkaszerető virágában elesett, ezzel minden halomra dőlt és „a tehetetlen kor jött el.“

Az elárvult és idegen térre kényszerült honügy úra mostoha kezekre jutott; úgy tetszett, mintha titkos, végzetes kéz intézné a dolgokat. Kárdosznak is tizennégy éves fia Szosz-Ánusáván, mint fogoly Ninivébe vitetett, magával hurczolván borús napjait és reményeit, idegen földön küzdve a sötét jelennel, de a mely nem volt képes a haza sorsával tépelődöt kétségbe ejteni, szívét megtörni. A titok nyitja ott

van, hogy Chorenei szerint „bátor és eszélyes volt tettben és tanácsban.“

Ily magasztos jellemvonás, e rövid, de mély jelentésű szólamba összetömörítve elég arra, hogy képes legyen szenvedések által megedzett kebellet, viszontagságos időkről tűnődve, hazája ügyén eredménydúsan virasztani. Jól ismerve helyzetét s merész foglalkodásainak kiszámíthatlan veszélyeit, komolyan-szelid nyájassága s meggyerő kedvessége föllelte ama biztos ösvényt, melyen haladva bátorságot merítsen. Gyanú alá nem vonható életmód s ildomossággal párosult valója által a mérséklet eleméül illeszkedett a mindent elnyelő kényuralom szerkezetébe. Mindezek azt eredményezték, hogy személye s az általa képviselt ügy iránt mindinkább nagyobb érdekelttség kezdett ébredezni; sőt a befolyásosabb udvarnokok részéről hazájába visszatérhetési ajánlat melegen hangsúlyoztatott. A kitartó ifju, kinek szebb napjai a hontalanság árnyékában folytak le, győztesen lépik be ősei megnyirbált örökségébe; mert annak csak egy részecskéje bizatott reá adófizetés fejében. Ez vala egyedüli eszköz a roskadozó hazát bukásában fenntartani, a midőn nem egynek keblét az önbizalom hiány tartotta fogva. A jövő iránti bizalmat megszilárdítani, ez volt főtörekvése, és ime sikerült neki a sors kezéből az ostort kivenni; mert a néma lemondás napjait az egész örökségnek birtokába való visszahelyezés korszaka és így a tátongó örvény veszedelme elmozdított. Megragadta tehát a fonalat, mely elődeinek szervezni tudó kezéből kisiklott s azoknak műveit tovább folytatva a terjedelmes sebet, mely az idegen kezelés folytán az ország testén rágódott, eloszlatta; az ismét lábán álló népének pedig a rendezett állapotok utáni ohaját kielégítette. A valóság, melyet majdnem semmiből létre hozott, több mint sok annak elismerése, hogy „bátor és eszélyes volt tettben és tanácsban.“ Az irigylendő szerencsét t. i. egy egész országtól szeretve-tisztelve szállhatni a sírba, senki elrადóbb indokolással nem érvényesíthető, mint magának Ánusávnak hatvanhárom évi, már saját nevében rejlő „ánus“ édes kormányzása.

Azon körülmény, hogy Ánusávn örökös nélkül mult ki, alkalmas lehetendett arra, hogy kiszámíthatlan bonyodal-

mak medréd ássa; mert a hatalomra vágyakozók nem hiányzottak; azonban a tekintély és tisztelet, mely Háik családjá befolyásának érvényét varázsával környezte, egyszersmind társadalmi állását a nemzet élére emelve azt vezérré is tette. Egységet vártak ettől, nem szakadást; rendezést, nem bonyodalmakat. Innen van, hogy Ánusávant Páret követte, mint Háik ivadéka, ki ötven évig igazgatta a népet, mely a rokonszeny bizalmával követte őt céljainak útjában. Ettől fogva az adatok nyomai igen vékonyak, de a néhány vonás is elég arra, hogy a következő hosszú i dőszak tanulmányozója a szereplőkben a nemzet valódi napszámosait felismerje.

Minthogy idáig főtörekvésünk vala minden mozzanatot híven visszatükrözni, a merő névsornak ez időszak keretébe illesztése e közlemény kiegészítő részéhez tartozik. — A láncszemet tehát tovább fűzve, a szerepelt egyének névjelentménye s a kibuvárlott kevés adat az eseményekre ügyelőt talán kellemetlenül nem érintendik.

Páretre következik Árpák, ki mintegy negyvenegy évig igazgatta az országot. Árpákra Zaván harminczhét évig. Ezután Phárnász, kinek mintegy 53 évi kormányzása alatt 3 ik Rhamses vagy Sesostris Egyptomnak hirneves királya — ki Csámicsián szerint (I. k. 6. fej.) „Urak ura és királyok királyának“ nevezte magát — arab-beduinok módjára rabló kalandokat űzván, bebarangolta Aethiopiát, Árabiát. Assyriát, Mediát Armeniát és Persiát.

Bősz hullámok csapkodák újra a sokat szenvedett hazát; azonban a tett-embere Phárnász e hadjárat okozta csapásból hazáját úttal-móddal nagyobb veszély következménye nélkül kigyógyítván, a roncsolt állapotokat rendbehozta s a nemzet életét felüdítette. Minthogy az ily rakoncátlan tömeg következhető árrohamai az ország nagyobb biztosságba helyezésének elengedhetetlenül szükséges voltát fönnen hirdették; annak határait erődkkel látta el. Ezután jött a rokonszenves Szur — éles — ¹⁾. Ennek idejében Józsue az izraeliták vezére meghódítván Kanaán földét, az üldözött lakosok egyrésze

¹⁾ Rokongyöke a magyar «szur» szónak; jelentménye: szuros, eles, erős, átható, gyors sat.

Acrasba. Afrikába menekült, kik is hajókon Tarsisba jöttek; a mint ezt Chorenei Mózes szerint az ott létezett phoeniciái szövegű s következő tartalmú oszlopfeliratok tanúsítják: „Mi a rabló Józsue elől menekült kánánita törzsfőnökök ide jöttünk lakózni.“ A lakhelyeikből kiriasztott családok, egyikének feje Kánánitász Armeniába jött s az örömtelenül bolyongó, mint új életképes elem szives fogadtatásban részesült, ki is az együttélés minden kapcsa által új hazájához köttetvén, egészen belcolvadt az őt befogadó nemzet körébe; tőle származott a Kêntuni jeles család.¹⁾

Szur utódja Hávának vagy Hának 30, évig,

Erre Vástág 22 évig.

Első Háikág 18 évig.

A férrias Árnák.

Első Sávárs, hasonnevű város alapítója, mely Árarától délkeletre fekszik. Norájr, Vészászárgár, Korák 18 évig.

Első Hêránd (Tűzes,) Encák. Kêlák, Hornoj vagy Horó (Hávroh) 4 évig.

Semmi sincs gyorsabb az éveknél, mondja Ovid. A nehézségek elől vissza nem rettenő első Háikágtól idáig majdnem két évszázad szárnyalt el az ország felett, a történelem a feledés ködétől megmentette e férfiak neveit, kik, hogy csakugyan az ország érdekeinek törhetlen hűségű hordnokokai voltak, teljes biztosítékot találhatni azon sajnos körülményben, miszerint az eddigi viszonyokban beleunt s valami jobb után sovárgó hevesebb Háikágnak béketűrése végére járván, az alárendelt helyzet kényelmetlenségeit eltávolítandó, Assyriával szakítani akart s lelkének ezen álma körül a szédülésig forogván, azt némileg érvényre is tudta

¹⁾ Neminem novimus scriptore nostro Mos. Chor. antiquiorem qui historiam hanc notatu dignissimam exposuerit. Post autem Procopius et Suidas suis eam testimoniis comprobarunt. És pedig Procopiusnál. «*Ἡμεῖς ἐσμεν οἱ γεννητὲς ἀπὸ προσώπων Ἰησὺ τοῦ ληστοῦ* Whiston. Hist. Mos. Chor. I. K. 18 f. Tarsisra vonatkozva Procopnál Tigris fordul elő; mások ez alatt Tángert értik. «Ascalon és a gázai kikötő közt sátorozván ezen kanániták - a középtenger partjai hosszában Gibráltár közelébe értek; mely termékeny földet hesperiai kerteknek nevezték el, és Tigris alapíták.» Cantu C. 2. k. 428. l.

hozni annyira, hogy az assyr foglalási étvágy mérsékeltebbnek látszott. Mennyi jó igyekezet volt akkor napirenden, a szabadság szeretetének élénk kifejlődése rózsakoszorút mutat neki, azonban fáradalmas küzdése megtört az ellenerő szikláján, a forradalom elbukott, az ország szabaddá tétele beláthatlan távolba odáztatott el. E fölösleges mozgalom nem vonta maga után az ország szétrombolását, az ő vére áztatá ugyan annak földét; de ebből utódai, mint rettenetes oktatásból megtanulhatták, hogy az ország ily kísérletek megtételére még távol áll a csúcstól s ámbár ohajtották a jobb jövőnek beköszönését, de borzadva a következtetések szigorától, annyi zaklatást okozó s sebhelyeket hátrahagyott reményeknek korlátokat szabva, a szunnyadozókat öntudatra ébresztve, a vermesbeket okos hazaszeretetre figyelmeztetve ovakodtak ily válságos úton, a minden erőtlől megfosztatandott atyáik örökét beláthatlan esélyek örvényébe taszítani.

Az örmények Moldovában.

Irta MOLDOVÁN GERGELY. *)

A román tudósok között élénk vitát támasztott némely örmény templomi felirat Moldovában. Nemcsak az örményeket, de a románokat is közelebbről érdekli ez ügy, mely a román történelem teljes felforgatásával fenyegetőzik.

Miről van szó?

Arról, hogy az örmények régibb lakói Moldovának, mint a románok; hogy már Drágos honalapító vajda előtt az örmények Moldovában voltak, kereskedést folytattak, városokkal birtak.

A román történelem kútforrásaiban, Moldova krónikásainál erről említés téve nincs. — Cantemir Demeter fejedelmi író is, kinek munkája pedig oly kimerítő és alapos, erre vonatkozólag ezeket mondja: „Post perlustratis viciniis, ubi campos fertiles, fluviis inriguos, civitates arcesque munitas, sed habitatoribus destitutas, reperit, popularibus suis,

*) A kolozsvári tudomány-egyetem derék tanára. Szerk.

quae invenerit, nunciat invitatque ad occupandum solum adeo foecundum.¹⁾ Tehát Drágos ugyan néptelen, de már erősített városokat és várakat talált; — ez író sejteti azt, hogy Moldovának városi népessége volt, mely kereskedelmet űzött; tudjuk, hogy az örmények rendszerint városokban telepedtek le, városokat alapítottak, mint a melyek a kereskedelem igényeinek és követelményeinek inkább megfeleltek.

Miron Costin²⁾ (1633—1691) Drágos kirándulását hasonlóképen adja elő; ő azonban azt sejteti, hogy Moldovát legalább igen csekély mértékben akkor „rusznyák“-ok lakták. Sem Milescu, sem Urechea nem mondanak többet, a kik összesen Moldova krónikásai gyanánt szerepelnek.

Ugyancsak Cantemir Demeter idézett munkája XVI fejezetében az örményekről, mint Moldova lakosairól megemlékezve, azt írja, hogy ezek nem voltak jobbágyok: civeseknek polgároknak ismertettek el, s adót csak a fejedelemnek fizettek.³⁾ Tehát való az, hogy Drágos e népet városokban kapja s mint városi népet jobbágyi kötelességek teljesítésére nem kényszerítette. Moldova krónikáiban nem találunk említést tenni arról, hogy Drágos után örmények kérezkedtek volna be Moldovába.

Ezen ország történelme azt tanusítja, hogy az örmények jelentős szerepet vittek Moldovában; bizonyos befolyásra tettek szert; hogy az ország főuraival baráti összeköttetésben éltek, s nem csekély erőt tudtak kifejteni szükség esetén, a mi a mellett tesz bizonyosságot, hogy az örmények nem voltak jövevények a fejedelmek alatt; mert, mint jövevények oly gyorsan, akkora hatalomra szert nem tehettek volna.

Már 1570-ben Moldova fejedelmi székén örmény származású férfiú ül Juon (Juonaş, Jonaşcu, Jwonia) az az János, a kit a román krónikák „örmény“ melléknévvel il-

¹⁾ Descriptio Moldaviae. Román akadémiai kiadás. I. f. 2. l.

²⁾ Cogalnicean: Cronicile Romaniei I. k. 84. l. Újabban az akadémia megbízásából Urechea A. V. adta ki Miron Costin összes munkáit («Opere Complete») Bukarest 1886.

³⁾ Cives vocamus, qui in urbibus aut oppidis degunt. . . . Armeni uti cives et mercatores stb. . tributum principi solvunt XVI fej. 120 lap.

letnek. Urechea, moldovai krónikás azt írja róla: „Acest Jon vodă, uniŃ dic, că a fost ficior de arman.“ ¹⁾ Juonas kiváló uralkodónak bizonyult. Cantemir Demeter azt írja róla, hogy a latin és görög nyelvben igen jártas férfiú volt — örménynek csak azért neveztetett, mert „in jejunio s. s. apostolorum, armenorum more carnes comederet,“ ²⁾ a szent apostolok böjtjén, örmény szokás szerint, húst evett. János Moldovát a török iga alól felszabadítani igyekezett; a török abbeli kívánságának, hogy az évi adót 60 ezer aranyról 120 ezerre emelje, ellene mondott, a török hadserget több ízben tönkretette, míg végre mégis török kézre került s ketté hasították.

Az örmények befolyásával és hatalmával találkozunk 1571-ben is, a midőn Duca fejedelem uralkodott Moldovában. Állítólag a görög miniszterek elleni ingerültség forradalmat támasztott; magát Duca fejedelmet a lázadók annyira szorongatták, hogy kénytelen volt palotájába menekülni; három napig ostromolták a helyet, a míg végre Duca csúfos futásban volt kénytelen keresni menedéket s a töröktől segítséget kérni. 1671 tavaszán Káplán pasával visszatért, a lázadókat Cassin-nál leverte, bevoault Jassiba s a forradalom fejeit megölette. A forradalmárok között volt Henkul — örmény vezér is és számos hive. Az örmények e forradalom leverése után voltak kénytelenek Erdély felé közeledni. ³⁾

Sulzer F. Józsefnek a Henkul név első szótaga nem tetszik románosnak, szerinte tévedésből állhat Stankul vagy Jankul helyet. ⁴⁾ Nem áll tévedésből. Henkul valódi örmény névből veszi származását. ⁵⁾ A két utolsó betű nem más, mint a román artikulusz. ⁶⁾ Sulzer azt is mondja, hogy

¹⁾ Lásd Cogalnicean: LetopiseŃele Moldaviei 223 lap. — Engel Cristian J. Geschichte des ungar. Reichs und seiner Nebenländer. 4 k. 216 l. — Laurian: Istoria Romănilor. 385 lap.

²⁾ Cantemir fennebb idézett műve 43 lapján.

³⁾ Sulzer: Geschichte des transalp. Daciens. II. k. 130–137 — Laurian: Istoria Rom. 475 lap. Engel fennebb idézett műve 276. lapján.

⁴⁾ Henkul, Hánkó, Hánkovichs egy családnév; mind a három név Hohánnes (János, Jánosi) keresztnévből származott. Szerk.

⁵⁾ Sulzer fennebbi munkája 136. lapján: Die erste Sylbe dieses Namens Henkul klingt mir gar nicht walachisch.

a Henkul név a moldovai örmények történetére semmi befolyással nincs. Rosszul állítja; mert ez minden esetre a mellett bizonyít, hogy az örmények Moldovában hatalomra tettek szert, hogy e nép bennszülött nép gyanánt volt figyelembe véve.

Duca fejedelem alatt az örmények Moldovában tebát meg voltak bolygatva; miért menekülniök kellett. Vallási üldöztetésről, melyről némely örmény írók említést tesznek ¹⁾ komolyan szólani nem lehet. ²⁾ Cantemir Demeter többször

¹⁾ Lukácsi Kr. Magyarok őselei 253 lap.

²⁾ A mélytudományú Lukácsi sokkal alaposabb és lelkiösmertesebb író volt, hogysem olyant állított volna, a minek igazságáról okmányok alapján meg nem győződött.

Hires-neves Lukácsink, ki a hazai örménység büszkesége, — tekintélyének megóvása szempontjából ide írjuk a kérdéses vallási üldözés egyes részleteit; ezen részleteket Thocháti Minász egykorú és szemtanú örmény író munkájából meritjük. E becses kézirati, 110 vers-szaktól álló munkát, mely a szamosujvári örmény kath. plebaniai templom könyvtárának egyik dísze — apáink hozták magukkal Moldova-Oláhországból; a hű magyar fordítás mellé — némely helytt — zárjelben oda teszszük az eredeti örmény szöveget is. A szomorú, de való részletek im ezek:

1551-ben (2-ik vers-szak) az oláh nemzet nagy vajdája: István; ennek országában sok jelentékeny örmény lakik, kik mind jó keresztények (4. v.); ezeket hirtelen veszedelem érte (5. v. hán-gárdz phorczhánkh egáv nocin.) Vasárnap (1551 aug. 16.) reggel István vajda lóháton ment be az örményeknek boldogságos Szűzről nevezett templomába (12. v.), ki a szentséget az oltárról elvette és földhöz vágta, melyet aztán gonosz lábak összetapostak (13. v.). A templomi könyveket, a főoltár-képet, a keresztet, szent edényeket mind elvitték (15. v.). A papokat és szerzeteseket megkötözve börtönbe vetették (ésvártábédkh jév zapégghanin — cérén gábádz pándész árkélin, 16. v.)

Másnap mindent elvisznek a szucsávi templomból, — azután a várból hozott ágyúkkal azt szétrombolják (17—21. v.). Ki a merre tudott menekülni; erdőkbe, pincékbe; a harangot és képeket a szucsávi oláh templomba vitték (24—26 v.)

Azután a Szucsáva mellett fekvő vizen éghető anyagból egy nagy házat csináltatott a vajda (41. v.). . . és maga köré gyűjtette az örményeket (33—38 v.), kikhez így szólt: «Legyetek mindnyájan oláhokká és keresztelkedjete meg a mi vallásunk szerint (jégekh ámenkhéd olákh jéghekh—i miérháváden mégérdéczhekh 38 v.); ha felveszitek a görög vallást, kitűnő hivatalokat adok nektek» (jégekh, médekh hávád hormi, sád médzuthium dām jész cezi, 40 v.)

idézett munkája 120 lapján azt írja: „Aedes tamen sacras ipsi aeque ac romanorum sacrorum asseclae haud minores nec incultiores orthodoxorum templis possident, liberoque suis exercitio gaudent,“ következőleg akadályozva nem voltak, hogy olyan nagy templomokat, mint a görög keletiek ne építsenek, azokat fel ne ékesítsék és azokban val-

Mire az örmények azt felelték: «Mi meg vagyunk kereszttelve, mi keresztények vagyunk» (39 v.). — Erre a vajda: „Ha el nem fogadjátok a görög vallást, e házba záratlak és tűzzel égetlek el mindnyájatokat“ (cshêmdnoghkên hávâd hormin — lënum êz cêz âjsz dâd micsin — jev i hur âjrêm zâmênészîn, 42 v.). Most közülök sokakat elfogat és görög szertartás szerint erővel újra megkereszteltet (46 v.).

„Ki ellenszegül, annak kezeit vágatom le, szemeit szuratom ki“ (cêrvid gêdrêm, zâcsvid hânêm, 47 v.). — A püspök haját lenyirták, szakállát leborotválták és olyan ruhát öltöttek reá, milyent a gör. szertartású papok viseltek (50 v.). A nőket oláh ruhába öltöztették (52 v.).

Kiállhatatlan kinokat szenvedtek az örmények (ándánéli cshâr-cshârécin, 48 v.). — Julian, Holofernes, Herodes ilyen dolgot nem míveltek, 57. v.).

A voithokat (örmény bírák) mind előhívatta és megkereszteltette (63 v.). — „Országomban — mondja a vajda — örmény ne maradjon, mindenki görög vallás szerint éljen“ (thogh háj cshêgênâh i mér jêrgrin — âmen horni hávâd linin, 64 v.). — Azután parancsot adott, hogy azokat a templomokat, melyeket az örmények Chuthin, Szerát, Iásbázár (Jassi, Jászvásár), Vászlov, Botusán, Urumánban építettek, rontsák le (65 v.). — A botusáni (Bocsán) örmények templomuk ékszereit mind a vajdának ígérték, ha megkíméli szentegyházukat; de mind hiába! ez is szétromboltott (67—69 v.).

Urumán város papja Chácsládur is sokat szenvedett vallásáért; kezét-lábát megkötözték, a két szemét kiütötték (70—82 v.).

... Ezek láttára sok örmény költözött ki és hagyta ott Oláhországot (jergroc jêrgir sâdokh ângân, 94 v.).

Thocháti Minász szerpap (106 v.) maga mondja a 107-ik versszakban, hogy annak mit munkájában elpanaszol, szemtanúja volt (zâjsz târên âghédész âcsokh dêszi.).

E szemtanú író munkáját, Pátkánián Kherope pétervári egyetemi tanár „Nêschârkh mândênâkêrtheân hájoc — Örmény irodalmi töredékek“ című munkájában is közre adta (Szent-Pétervár, 1884.). Thocháti munkája Pátkániánál a következő francia cím alatt fordul elő az előszóban: «Recits des persécutions religieuses qu'ont subies les Arméniens en Galicie de la part du voïvode Etienne, par Minas de Tokat, en langue vulgaire.» Szerk.

lásuk szertartásai szerint ne imádkozzanak. ¹⁾ Cantemir fejedelem e művét 1710 körül írta meg, tehát nem oly késő idő múltán Duka fejedelem után, ámde vallási üldözésről említést nem tesz.

Az örmények tisztán politikai okoknál fogva üldözöttek 1670 körül. A görög származású fejedelem görög minisztereket alkalmazott, a kik a görög kereskedőket s egyáltalában a görögöket felettébb pártfogolták; minek természetes következménye volt, hogy ez az örmény nép, mint kereskedő nép, haragját vonta maga után, a mi aztán lázadásban nyilvánult.

(A befejező közlemény következő számunkban.)

Az örmények Moldovában a XVI. században.

(Szakközlemény.)

Az „Armenia“ mélyen tisztelt szerkesztőségének megbízásából közlöm e helyen magyar fordításban Pátkánián K. szentpétervári egyetemi tanárnak Tokáti Minasz történeti tárgyú versezetére vonatkozó megjegyzéseit, a rendelkezésemre bocsátott orosz eredeti alapján. Az itt lefordítandó rész Pátkánián; *„Հայաստանի և Բաղդադի միջև ընկած ճանապարհի վրա“* (Szt. Pétervár, 1884) Nêš-chárkh mádnákêrutheán hájocz — „Örmény irodalmi töredékek“ czimű munkája bevezetésében foglaltatik; a tulajdonképeni munka a bevezetésben tárgyalt örmény nyelv-maradványok textusaiból áll.

A párizsi „Bibliothèque Nationale“ („Nemzeti Könyvtár“) egy kéziratgyűjteményében — mondja Pátkánián — „a 224 szám alatt (Acc. f. 101) 150 soros igen érdekes verses műre akadtam. Kár, hogy nem az egész maradt fenn, hanem csak második fele. Kezdet és cím szemelláthatólag ki vannak tépve. A nagy katalógusban ezt találjuk róla: „Récits des persécutions religieuses qu'ont

¹⁾ Az akadály nem volt állandó; voltak időközök, melyek alatt az örmények vallásukat szabadon gyakorolhatták. Bizonyára ilyen időszakra vonatkozhatik a jelen idézet is, melynek kora nincs megnevezve.

subies les Arméniens en Galicie de la part du voivode Etienne, par Minas de Tokat, en langue vulgaire," vagyis: A vallási üldözéseknek, melyeket a galicziai örmények István vajda részéről szenvedtek, elbeszélése Tokáti Minász által, népnyelven.⁴ E szavak jelzik a töredék tartalmát.

Az örmények a XIII. században — menekülve ama példátlan szerencsétlenség elől, mely hazájukat érte — tömegesen vándoroltak ki éjszakra, benépesíték Krimet és déli Oroszországon át nyugatra kezdtek vándorolni. A XIV. és a XV. század folyamán podoliai Kameneczhben (örményesen Gámenicz), Gálicziában, Erdélyben, Bukovinában és Moldovában találkozunk velük.¹⁾

Kezdetben barátságosan fogadták őket e vidékeken, de nemsokára a menekülőknél a nép vallási fanatizmusa minden következményeit kellett érezniük²⁾. Különösen kegyetlenek és következményesek voltak az üldözések Lengyelországban. A jezsuiták és a lengyel kormány annyira vitték az örményeket, hogy a Lengyelországban maradt örmények a XVII. század kezdetén kénytelenek voltak kitérni a kegyetlenkedés elől és a katolikus vallásra tértek³⁾. Nem kevésbé kegyetlen volt, bár nem bizonyult oly következményesnek, az örményekkel való bánásmód Moldovában. Itt a XVI. században István vajda célul tűzte ki magának az örményeket a görög hitre téríteni.

P. A. Szerku (a Szongott által használt átírás szerint) a szóban forgó korszakról következő részt szolgáltatja számunkra Moldova évkönyveiből (I k. Jassi 1852 174 175 o.), melyért igen le vagyunk iránta kötelezve: „Moldova jó és dicső uralkodójának, Ráres Péter vajdának, halála (1544 máj. 15) után öregebb fiát, Illést (Ilijás

¹⁾ Erdélybe a jelenlegi örmények tömegesen tudvalevőleg csak 1672-ben jöttek be épen Moldovából. Pátkánián a fentebbiekben örményeink vándorlásának menetét különben sem vázolja egészen kifogástalanul, mely körülmény alkalmat ad a fordítónak, hogy e kérdésre legközelebből külön cikkben térjen vissza.

²⁾ Az író ezt, mint a következő sorok mutatják, természetesen csak Gálicziára és Moldovára vonatkoztatja.

³⁾ Szükségtelen mondanunk, hogy az író az örmény nem egyesült egyház híve, s ennél fogva ezen események elfogulatlan bírálójának nem tekinthető.

Elias) választották vajdának, vagy goszpodárnak, kinek nyugtalan uralkodása csak 4 évig és 8 hónapig tartott (1547-től 1551-ig), minthogy ez időtájban az uralkodást elhagyva, Konstantinápolyba ment és ott a mohamedán hitre tért. Illés helyett Péter ifjabb fia, István (Stefan) lett vajda (1551 jun 15-től 1552 szept.-ig), kitől sokat várt a nép ama hiszemben, hogy atyját fogja utánozni és becsületesen meg fogja állani helyét. Hogy kitörölje a nép emlékéből testvére sötét tetteit, Grigor Urechea krónikairól szavai szerint, jóindulatúnak, kegyesnek és leereszkedőnek mutatta magát mindenki iránt és jótetteken jártatta esztét. Hogy elfelejttesse testvéreinek rossz emlékét, hogy semmi se látszassék az orthodox hit ellenesének, országában minden eretneket át akart téríteni az orthodox hitre az ország elhagyásának terhe alatt. Az örményeket megkereszteltette és térítette az orthodox hitre: egyeseket, kik önkényt tértek át, gazdagon megajándékozott és sokat ígért számukra a jövőben, másokat erőszakkal kényszerített a megtérésre.

Sokan ennek folytán kivándoroltak Török- és Lengyelországba és más helyekre, hogy vallásukat megtarthassák. Ilyenekkel akarta István testvéreinek, Illés vajdának, kicsapongó tetteit elfelejtetni. De ő maga (István) távol állott mindentől, mi az orthodoxia, vagyis a keresztény hit fogalmához tartozik, mert nemsokára bárbárságra vetemedett és féktelen kicsapongásra adta magát.....Ha hosszasan uralkodik, kétségen kívül Illés vajdának nyomaiba lép. Végére a bojárok és az ország népe, embertelen tettei és gonoszságai által a végtetekig vive, elhatározták, hogy meg fognak tőle szabadulni. Értésítették szándékukról ama bojár emigránsokat, kik ez időben Lengyelországban tartózkodtak. Tőlük azta feleletet nyervén, hogy haladéktalanul meg fognak jelenni (a goszpodárnak közülök való választására), a „diák“-ok éjjel gyorsan keresztülhatoltak a Czuczora mellett levő hidon és elvágták ama sátor köteleit, melyben István vajda volt. Ott több sebet ejtettek testén és így megölték 1552 szeptember havában, miután 1 évet és 4 hónapot uralkodott.“

E sorokban kielégítő módon van jellemezve István vajda személye. Hasden úr ilyen czimű könyvében „Histoire de

la tolérance religieuse en Roumanie“ (Bucarest, 1876. 75 o.) — A vallási türelem története Romániában — igazságot szolgáltat az oláh-örmények, békés földmivelők és hű polgárok, jó tulajdonainak és ismétli fentebb elősorolt idézetünk tartalmát. Azonfelül közöl még egy részletet István életéből: „Ce qu'il y a de plus curieux, c'est que ce prince aimait une arménienne, dont il eut un fils, qui fut le prince Jean-le-Cruel, si célèbre par ses exploits — A mi legkülönösebb, e fejedelem egy örmény nőt szeretett, kitől egy fia is született, a jeles tettei által oly hirhedt Kegyetlen János herczeg.“ Az a mit tovább mond, kissé túlzottnak látszik: „On serait tenté d'expliquer cette persécution contre le rite arménien psychologiquement, non par la folie qui troublait les esprits du prince, mais par le fanatisme d'une amante convertie à l'orthodoxie — Lélektanilag eme, az örmény ritus ellen irányuló üldözés nem örültség útján, mely a fejedelem eszét zavarta meg, magyarázandó, hanem egy, az orthodoxyára tért szeretőnek fanatismusából.“ István vajda rövid uralkodásának kizárásával, az örmények, Hasdeu úr szavai szerint, állandóan élvezték a vallásszabadságot és politikai jogukat, bár az oláh közmondás „az örménynek pénz-büntetést kell fizetni“ és az általa idézett részlet, egy rabló-énekből bizonyítja, hogy a népben megvolt az örmények ellen a sötét rosszakarat.

Az általunk lenyomatott töredék épen e korszak vallási üldözésére vonatkozik. A vers kezdete, mint már említettük, elveszett. A töredék annak elbeszélésével kezdődik, hogy István vajda parancsára miként hurczolták az egész népességet (a szucsavaiakat?) a vesztir-hez (kincstáros), ki megparancsolta az örményeknek, hogy haladéktalanul áttérjenek a görög hitre. De nem szorítkoztak csupán egyes intésekre és fenyegetésekre, hanem alkalmaztak súlyosabb eszközöket is: az örményeket ütötték, kinozták tűzzel, sőt megégették elevenen is. A mikor ez eszközök sem működtek elég hamarosan, parancsot adtak ki a helybeli örményeknek, hogy összegyűljenek mind — vojtok, përgárok,¹⁾ papok, asszonyok

¹⁾ Vojt lengyel szó jelentése: »biró«; vojtt volt a neve az örmények főbirájának Lengyelország egyes városaiban, Lembergben, Gámeniczben, Ráskovban, s ez a név maradt fenn az erdélyi ör-

és gyermekek — és erőszakosan megkeresztelték őket. E parancsot kimélet nélkül kellett teljesíteni. A püspöknek és papoknak előbb szakállukat borotválták le, s miután így megfosztották méltóságuktól, oláh ruhát adtak rájuk és fejükre dolbánt tettek. E közben oláh pap ment a házakba és megszentelte azokat, edényeket és csészéket szent vízzel öntött meg. A templomok részben lepecsételve, részben szétrombolva, szent könyvek megégetve, templomi edények elrabolva. Szucsáván kívül hasonlók történtek más vidékeken is, hol örmények laktak: Chotin-ban, Szeret-en, Ászpázár-ban, Vászlu-ban, Bocsán-ban, Rumán-ban.¹⁾ Végül a szerző fajrokonaihoz fordul mondván, hogy mind eme nyomorok a mi megmérhetetlen bűneinkért értek minket, hogy megszűntünk imádkozni, elfeledkeztünk az alamizsnáról, nem szerettük Istent, nem tiszteltük szüleinket és elhanyagoltuk a vendégszeretetet.

A verset valami irodalmi becs nem tünteti ki és csak mint történeti okmány értékes.

Minász e verséről a boldogult Lukácsi Kristóf is említést tesz „*Historia Armenorum Transsilvaniae*“ (Viennae, 1859 Typis Congregationis Mechitharisticae) című becses munkája 66-ik lapján. Oly sokat mondó és tanulságos Lukácsinak e helye, hogy idéznünk kell az erre vonatkozó részt egész terjedelmében még pedig az eredeti latin

mény Voith családnévben is (Szungott »Hazai örmények« 60). Az itt előforduló vojt szó lengyel vonatkozásánál fogva tanuságot tesz arról, hogy az itt szóban forgó örmények, mint a párizsi katalógus is mondja, Lengyelországból jöttek Moldovába. Pêrgár (bêrgár) mely Szongott szerint az erdélyi örmény tájnyelvben »városszolga« és családnév is (Hazai örmények 10) nem más, mint oláh bercariu berekőrző, erdőpásztor, csász (Lesicon românescu-lătinescu-ungurescunemțescu, Budae 1825 53 l.) oláh bercu »berek, liget, erdőcske« szóból -ariu oláh képzővel, mely a magyar -s képzőnek felel meg, s mint a szóbanforgó hely mutatja, moldovai keletű oláh kölcsönszó az erdélyi örmény tájnyelvben.

¹⁾ Az itt érintett helynevekből képzett családnévek az erdélyi örményeknél: Szêcsovczhi — Szucsávai, (Szungott »Hazai örmények« 54) örmény -czhi, magyar -i jelentésű helyképzővel; »Vászlov-szki Vaslui-beli (Szungott »Hazai örmények« 60) szláv -szki helynévképzővel; Bocsánczi (Szungott 11) Bocsán-i (Botusán-i).

textus szerént is, mert így remélhető, hogy Patkanián úr figyelmét sem kerüli ki, kinek, a mint tudom, a tisztelt szerkesztőség az „Armeniá”t megszokta küldeni. Az 1859-ben nyomtatott könyvben ezeket a meglepő sorokat olvassuk: „Exstat apud me libellus e saeculo XVI. in quo Mennas quidam, Diaconus carmine sane lugubri ingentem describit calamitatem, quam anno 1551 Stephanus Moldaviae Vojvoda, suae ditionis Armenis, ex supra dicta causa intulit, templa et coenobia Armenorum bellicis tormentis eversa, vasa et ornamenta sacra direpta, sacri et profani libri flammis dati, tum manus personis injectae; Episcopus, Sacerdotes et Monachi Armenorum intercepti, atque evulsis prius inter furentis populi insultus et plagas, barbis vestimentis spoliati in carceres coniecti, residuus utriusque sexus populus vi rebaptizatus, cultu externo et vestitu mores Moldavorum referre jussus. Domus a Popis lustratae et ritu graeco benedictae, quidquid in eis patrium adhuc morem redoleret destructum et abolitum. Armeni religionis exercitio omni, lingua et ritu Armeno ipsis interdicto, inter severissimas mortis comminationes et verbera Templa graeci ritus adire et sacramenta ceterasque functiones eodem ritu adhibere coacti sunt.” Ugyanez magyar fordításban így hangzik: „Egy XVI. századbéli könyvecske van nálam, melyben bizonyos Mennász diaconus (szerpap) igen siralmas versezetben írja le ama nagy szerencsétlenséget, melyet 1551-ben István moldovai vajda az országabeli örményeknek a fentnevezett okból (t. i. vallási türelmetlenségből) okozott, az örmények templomai és kolostorai ágyukkal szétrombolva, szent edények és ékességek elrabolva, egyházi és világi könyvek megégetve, majd az emberek is üldözve; az örmény püspök, papok és szerzetesek elfogva és a dühöngő nép bosszantásai és ütései közt előbb szakálluk kitépetvén, ruháiktól megfosztottan börtönbe vettettek, a többiek pedig, férfiak és nők, erőszakkal megkereszteltettek — meghagyatván nekik, hogy a külső ritusban és ruházatban a moldovaiak szokásait kövessék. A házak a popáktól megszentelve és görög ritus szerint megáldva, s minden, a mi bennök az ősi szokás bélyegét hordta még magán, lerontva és megsemmisítve. Az örmények a vallás minden gyakorlatától, az örmény nyelvtől és ritustól eltiltva, a legkeményebb halálos fenyegetések és ütések

arán görög szertartású templomokba menni és a hitvallást és más ténykedéseket ugyan e ritus szerint végezni kényszerítették.“

„A magyarok őselei“ című munkájában (Kolozsvár, 1870 II. kötet, 253 lap) pedig Lukácsi ugyanerre vonatkozólag ezt is mondja: „Az üldözések sora kezdetét vette István vajda alatt 1551-ben, melyet részletesen előad Mennas szerpap egykorú és szemtanú író 25 lapra terjedő siralmas versezetében, s tetőpontját érte 1668 évben Duca vajda korában.“

Pátkánián és Lukácsi összehasonlítása tárgyi bizonyítékkal szolgál arra nézve, hogy Tokáti Minász XVI. századbeli siralmas versezete Lukácsinak csakugyan rendelkezésre állott, még pedig, mint Lukácsi maga mondja, 25 lapra terjedő textusban. Minthogy pedig, Pátkánián szerint, a párizsi kézirat csak 150 soros töredék: valószínű Lukácsi állításából az is, hogy Tokáti Minász történeti fontosságú versezetének szamosujvári textusa teljesség tekintetében a párizsi kézirat fölött áll.

Czikkem ezen záradéka, melyre Pátkánián bevezetésének és Lukácsi erre vonatkozó helyeinek összehasonlítása útján jutottam, nemcsak valószínű, hanem a mint Szongott (l. „Armenia“ 207 lap) legújabbban értesít, való; ugyanis az eredeti, 110 versszakból álló teljes kézirat csakugyan meg van Szamosujvártt, melylyel szemben a Pátkánián által közölt párizsi kézirat Szongott értesítése szerint, csak a 35-dik versszaknál kezdődik. Kiváncosnak tartanám, hogy e becses kéziratot az „Armenia“ szerkesztősége minél előbb tegye közzé örmény eredetiben és fordításban, magyarázó jegyzetekkel kísérve. Valóban, Minász versezetének kettős becse van: nemcsak tárgyánál fogva értékes történeti okmány az, hanem egyúttal az erdélyi örmények Moldvakori megbecsülhetetlen nyelvemléke is.

Dr. PÁTRUBÁNY LUKÁCS.

Örményország és az örmények.

Bruszáli János tanár és jelentékeny örmény író, Párisban, a „geographusok társulatá“-nak üléstermében, nem rég több mint 600 hallgató előtt a fennebbi cím alatt felolvasást tartott. . . . ¹⁾ E gyönyörű felolvasásnak, mely nagy tetszéssel fogadtatott, kivonata, a bevezetés elhagyásával, következő:

„Az örmény történelmet a nemzeti hagyomány Kr. e. 2350-ig viszi fel. Hiteles emlékek és ékiratú felírások bizonyossá teszik, hogy Örményország a világ legrégebbi országainak egyike. Ezen ország, mely Ázsia leghatalmasabb és legvirágzóbb államai közé tartozott, melynek szövetségét és közbenjárását gyakran kereste Priamus, Nabuchodonosor és más nagy hódítók — ma három részre van osztva, Orosz-Török- és Perzsa-Örményországra. A középkorban nagy segítségére volt a keresztéseknek s az emberiség- és műveltségnek számtalan szolgálatot tett. Örményország utolsó királya Lusziánián Leo, ki a cyprusi francia Lusziánián családból eredett, ma a saint-denisi sírban nyugszik. Ez Franciaországba jött volt IV. Károly francia királyhoz, hogy ettől segítséget kérjen az egyiptomi arabok ellen, kik tőle országát elragadták.

Örményország szükségességéről szólván azt mondja Bruszáli, hogy ezen ország uralja a Földközi-tenger partjait és egész Ázsiát, uralja a szárazról a suezi csatornát és az indiai utat. Trebizont- és Alexandriette-n általkel a kereskedelem Persia- és Ázsiába.

Fekvése a legszembevetőbb ellentéteket mutatja; itt fel lehet találni az Alpesek és a forró égőv növényeit, a meleg és hideg szélsőségeit; a tél tartós (Erzerumban — 25 és Erivánban — 33 fokra száll le a 0 alatt) és a nyár kiállhatatlan (Erzerumban + 44° és Erivánban 40—45 fok.) Míg Trebizontban a hideg — 6 foknál lejjebb nem száll, addig a Fekete-tenger mérséklő hatása nem engedi, hogy

¹⁾ E felolvasást nemcsak az örmény lapok közölték egész terjedelmében, hanem több francia lap hasábjain is olvasható volt az.

a nyári meleg a + 25 fokot meghaladja. Miután völgyeit különböző irányban nagy folyók hasítják, mint: Eufrát, Tigris, Áráksz, Kur stb. (ezek mind itt veszik eredetöket) — Örményország összehasonlíthatlanul termékeny; vannak helyek, hol éven át kétszer is aratnak; de a természet ezen adományainak igen olcsó ára van. A könnyű közlekedés hiánya miatt, miután itt vasút nincs és minden kivitel karavánnal történik, bő esztendőkből a lakosok kénytelenek a termés egy részét elárúsíthatlanul hagyni.

Örményországban a termények nagy számmal fordulnak elő; barmokkal nemcsak Kis-Ázsiát, hanem Konstantinápolyt és Egyiptomot is ezen ország látja el. A jelen század kezdete óta Zsober szerint Örményországból 1.500.000 juhot visznek ki évenként Konstantinápolyba. Gyapjú és állati bőrek — melyek Marseille-be szállítanak — nagy kereskedelmi cikkek. Az örményországi lóvak, főleg a „kárabaghinok“, nemes fajúak és az arab lóvaknál nem csekélyebb értékűek. Bor is sok terem itt. Az eriváni narancs-színű bor édes és zamatos (kellemes ízű, erős szaviv, boni odoris, bene olens, *uñunizurūn*) és a spanyol-, magyarországi és burgundi legjobb borokkal egyenlő hírben áll. Szintén becsesek a „váni“ és a „musi“ borok is. Van Örményországban igen sok száraz-dió, mindenféle banya és a t. A „thokáti“ réz és a „zejthuni“ vas jelentékenyek. Itt mívelik az örményországi híres festő csülleget, ¹⁾ gyapotot és selymet. ²⁾ Az örményországi kecskeszőr, habár nem oly becses, mint az ángorai, — mégis nagyon szép. Márzuánban rizst mívelnek. Nagy kereskedést űznek konyha-sóval (az örményben „asztali só“ *abquūh un*) tengeri sóval, sós hallal és egyébbel.

Az örmény családi szokás és erkölcs, ősi és patriarchális. Az, hogy egy fedél alatt több család lakik, az örmény faj sajátosságaihoz tartozik. Reclus „Egyetemes földrajz“-ában azt

¹⁾ *Sparta rubia tinctorum*, *είοδαρόν*.

²⁾ Örményül *uñunurū* médász. Úgy látszik, hogy a görögben is használt *μέταξα*, *μετάξιον* nem görög szó, miután a görög a selymet *σπιζόν*-nak nevezi; a *μέταξα*-ból csinált a roman mätasä = mätasē a hazai örmények a selyem kifejezésére a török íbrisim-et használják Szongott.

mondja, hogy minden túlhajtás nélkül ellehet hinni Tournefort ezen véleményét: Az örmény a világ legjobb és legszemérmetesebb népe“ és a Byron véleményét hogy:“ Az örmény erényeit, sajátjának mondhatja; hibái, másoktól ragadtak reá.

Az örmény a falvakban földmivelés és baromtenyésztéssel foglalkozik; a földmivelési eszközök, melyek többnyire most is használatban vannak, még a patriarchális korból valók; még azon tartományokban is, melyek Oroszországhoz csatoltattak, régi eszközöket használnak. Az örmény a városokban kereskedő, mihez kiváló észszel van megáldva; nagy könnyűséggel tanulja meg az idegen nyelveket. Ázsiai kereskedést folytat Nyugattal és Kelet minden kereskedelmi piaczával. Örmények vannak Londonban, Párisban, Bécsben, Indiában, sőt még Ámerikában is. — Nevezetes az örmény katonai és diplomáciai eszképpességéről. Nubár pasa, Melikow Lorisz és Melchon chán eléggé ismert tisztos alakok.

Párisban az első kávéházat Paschalis (Háruthiun) nevű örmény nyitotta 1672-ben és a másodikat szintén örmény, kinek neve István volt.

Végre kérte Bruszáli hallgatóit, hogy érdeklődjének ezen ország iránt, ismerkedjenek meg történelmével és bő irodalmával. — Felolvasás után még megmutatta Trabizont, Erzerum, a váni szikla, Áni romjainak és több helység fényképeit.

SZONGOTT KRISTÓF.

Az örmény színházakról.

I.

A Kaukázus népeinek szellemi központjában, Tiflisben, mely az európai és ázsiai világnézet közös érintkezésének úgy szólván határjelzője, az örmény irodalmi és művelődési mozgalmak iránti élénk érdeklődéssel viseltető német író Arthur Leist, az örmény faj szellemi törekvéseit, nemzeti és társadalmi helyzetét közelebbi és alapos tanulmányozás tárgyává tevén, — mint folyóiratunkban már említve is volt, egy oly irodalmi vállalatot kezdeményezett, mely az örmény népnek és jelenkori kulturájának a német

közönséggel és közvetve Európával leendő megismertetéséhez több tekintetben nem csekély jelentőségű adatokkal járult, már eddig megjelent egy néhány kötetében is.

A vállalat mint olvasóink tudják, Lipcsében indult meg Oháneszián Ábgár kiadásában, s czime: Armenische Bibliothek.

E könyvsorozat második kötetének egyik fejezete az örmény nemzeti színészet történeti kifejlődését vázolja; melynek nyomán az örmény színpad keletkezését. — a nemzeti színművészet és színműirodalom multját és jelenét főbb vonásaiban megismertetni úgy véljük olvasóinkra nézve sem egészen érdektelen.

A színi művészet legelső nyomaira az örményeknél a jelen század huszas éveiben akadunk Törökországban, ¹⁾ — hol akkortájt az örmény tanintézeteknél a tanulók időnként szavalati előadásokat rendeztek, melyeknek természetesen a tulajdonképeni színpadi művészettel igen csekély összefüggése volt.

A negyvenes években tették az örmények Konstantinápolynak egyik városrészében az első kísérletet arra, hogy műkedvelői színházat állítsanak, mely azonban csaknem egészen házias jellegű volt, habár bizonyos Szerapion Ákimián a megkezdett vállalat fejlesztése érdekében sokat fáradozott.

Később 1857-ben a még bölcsőkorában levő színügy előmozdítása céljából Armenág Hájkuni egy folyóiratot is indított meg „Árarát Múzsái“ (Muszájk Mászéaczh) címmel, mely szindarabok fordításait hozta és három évig állott fenn.

Végre 1858-ban Konstantinápolyban létrejött az első állandó és nyilvános örmény színpad és pedig egy színpártolókból alakult egyület közreműködése folytán.

Azelőtt a női szerepeket kivétel nélkül férfiak játszták, mivel eddig egy örmény nő sem akart színpadra lépni.

Csak most szánta rá magát egy fiatal asszony — Márjám — (egy cipész neje), hogy színpadra lépjen.

Merészségét azonban igen rossz néven vette a közvélemény, s ő elveszté jó hírnevét. sőt keresetét is, melyre mint varrónő tett szert.

¹⁾ Erizow «Istorija armjanskoj szeny.»

Férje is, a czipész, sokat szenvedett e miatt iparos társaitól, úgy hogy végre be kellett csuknia műhelyét s elkeseredésében az ivásnak adta magát!....

Ez időtáiban keletkezett Smyrnában is egy örmény színház, s azután nem sokára egy második alapított Konstantinápolyban, — a költő: Besigthasléan által.

Dr. SIMAY JÁNOS.

Szemelvény Örményország történelméből. (III. század Kr. u.)

Irta FÁRAÓ SIMON.

II.

Mély bámulat fogta el a körülállókat, midőn a mélységből e szó hangzott föl: „Élek“... és Gergely megrángatta a kötelet. — Erre Oda rögtön intézkedést tett, hogy kihuzzák a veremből azt, kiről a világ 15 évig mit sem tudott. Azután nagy diadallal Válársábád-, a székvárosba vitték. A főurak elébe mentek és könyörögve kérték, hogy a királyt és a többieket gyógyítsa meg rettenetes betegségeikből... És a szent férfiú imádságára Isten mindnyájokat megszabadította betegségeiktől.

Most a bámuló sokaságtól azt kérde Gergely, hogy hol vannak szent Ripszime és társnőinek holtteste? Gergely a holttesteket koporsókba tétette és nagy fénynyel eltemette... E helyen épült Örményországban az első keresztény templom, melyhez a meggyógyult király hálaadásul nyolcz darab követ hozott a hátán az Árát hegyéről.

Gergely kézrátétel által még sok beteget gyógyított meg. Ezen csodák láttára azon kegyetlen király, ki a keresztényeket üldözte és több bálványtemplomot épített volt, — volt az első, ki ezeket részint feldúlatta, részint keresztény templomokká alakította át; a bálványszobrokat széthányatta és birodalmában nemcsak utat nyitott a kereszténységnek, hanem Gergelynek a szent kereszt felállításában segédkezet is nyújtott.

Ezután 16 főnemes kíséretében Caesariába küldötte

Gergelyt, hogy ezt, az ott székelő Leontius patriarcha püspökké szentelje fel. — Visszatérte után Gergely, a keresztény hit terjesztésében és a bálványozás elnyomásában lan-
kadatlan szorgalommal működött.

Legelőször Tiridát királyt, ennek családját és környezetét keresztelte meg szent Gergely Válársábádban. Ez volt a kereszténység első vivmánya Keleten; azután mind többen és többen siettek szent Gergelyhez, hallgatták prédikálását és megkeresztelkedtek. — Szebbnél szebb templomok építettek, melyek közül a maig is fennálló „Ecsmiádzin“-i főtemplom érdemel említés.

Ezen idő tájban vette fel a keresztséget Nyugaton Constantin császár is; mihelyt értesült szent Gergely és Tiridát király ezen örvendetes körülményről, azonnal 70000 emberből álló környezettel Rómába siettek, hol őket I. Szilveszter pápa és a császár igen szívélyes fogadtatásban részesítették. A pápa Örményország főpapját patriarchai méltóságra emelte és őt tette Keleten minden egyház főnökévé. — A fejedelmek pedig ígéretet tettek, hogy egymást támogatni és a kereszténységet terjeszteni fogják.

Míg Tiridát Rómában járt, a szomszéd perzsa király Szápor (Sábuh) befejezván harczait, felszólítá az éjszaki népeket, hogy vele együtt rohanják meg Örményországot. — Azonban még a készülődés ideje alatt Tiridát haza érkezett... és mihelyt megtudta Szápor szándékát, azonnal sereget gyűjtött, aztán ráütött az éjszaki népekre és szerencsésen legyőzte őket. Ezen csatározások egyikében történt, hogy a basziliusok ¹⁾ *βασιλῖται, βασιλῆς* fejedelme az örmény király közelébe jutott, kire hátulról bõrrel bevont

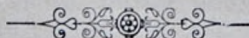
¹⁾ E nép ázsiai Sarmatia-ban, az Ethil folyó mellett lakott; görögül bászileusoknak (királyiak, *βασιλῆες*) nevezték magukat, mivel eredetüket Herculestől származtatták. — Az Ethil ma Volga nevet visel, a tatárok e folyót Etel-nek nevezték. Az Ethil a mászkhêthák (*μασκηται* massaget-ák) tartományában (ma Ástár-chán, *αστρακαν* Astrakan) elébb ketté szakad, azután beömlik a Káspitóba. Az Ethil folyó régi neve Re volt; miért a gégevirág (farkasalma, Aristolochia, herba puerperis opitulans, *καλὴν*) mely e folyó partjain bőven terem, örményül a nép nyelvén, re-vánt *rebantun*, re-vend *rebantun* nevet visel. L. Mechithár Örmény szótár. 279 lap. Szerk.

kötélhurkot vetett; de Tiridát a kötélnél fogva baljával magához rántja a básziliusok fejedelmét és kardjával ezt derekán át ketté vágta.

Szintén szerencsés hadat viselt a perzsák ellen is, kik valamint a rómaiak-, úgy ezek hitrokonai-, az örményektől is sok igérettel váltották meg a békét.

A hős Tiridát, kinek vitézsége e korban ritkította párját, a kereszténység terjesztésében is nagy buzgalmat fejtett ki; szóval és tettel mindent elkövetett, hogy Krisztus hite országában mind nagyobb tért foglaljon el; de látva azt, hogy némelyek nem hallgatnak reá és a keresztény vallás iránt nagy előszeretettel nem tanusítanak — oda hagyta királyi székét és a magányba vonult, hogy csak egyedül Istennek élhessen és önsanyargatásával kiengesztelje Azt, kit egykor üldözések által megbántott volt.

Nemzeti nagy apostolunk, ¹⁾ miután Örményország nagy része már felvette a kereszténységet, intézkedései által pedig megállapította az örmény egyház szertartásait, az isteni tiszteletben ma napig is fennálló ténykedéseket, az imák és énekek sorozatát — félrevonult méltóságteljes hivatalától és azt fia-, Arisztakeszre, ki jóval ezelőtt már viselt volt püspöki hivatalt, ruházta át, maga pedig Máneá nevű barlangba (Szebuh hegy) vonult, hol vezeklés, imádság és böjtölés közt töltötte szent életének hátralevő napjait, míg fel nem vétetett az angyalok sorába.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Érdekes hymen-hír. Konstantinápolyi francia lapok tudósításai szerint gróf Széchenyi Ödön bájos leányát: Vanda grófnőt eljegyezte Váhrám bej Dádián, a pérai fenytörvénszék bírája, — Artin Dádián efendi külügyminiszteri államtitkár unokaöccse; ki a mingréliai fejedelmi család Konstantinápolyba származott örmény ágának tagja, mely ággal a perzsa birodalom bécsi nagykövete: Nehrimán chán is, neje révén rokonságban áll. Az esküvő június hó 12-én tartatott meg örmény szertartás sze-

¹⁾ Az örmény egyház Világosító Szt- Gergely ünnepét azon szombaton üli meg, mely a pünkösöd után következő negyedik vasárnapot előzi meg.

rint s így a „legnagyobb magyar“ (gr. Széchenyi István) unokája: Vanda grófnő már örmény asszony. Az esküvő Besiktásban, ezen festői fekvésű bosporusmenti falú egyik konákjában (palotájában) ment végbe. — A grófnő ezen házassága által örmény herceg-asszony lett. Együttal megemlítjük, hogy Rudolf trónörökös és nejének legutóbbi konstantinápolyi látogatása alkalmával, Stefánia trónörökös nő mellé egy örmény hölgy, az említett Dádián efendi lánya volt udvarhölgyül rendelve.

„Keletre magyar! . . . E rég hangoztatott, de tényleg mind-
eddig csekély hódítást tett jelszó alatt, a magyar főváros körében
újabbán jelentékeny és figyelemreméltó mozgalom indult meg, a
a sajtó részéről is támogatva, azon főleg kulturai és közgazdasági
irány megvalósítása érdekében, mely hazánk tündérszép fővárosát,
Budapestet a nyugateurópai és a keleti népek közös találkozó
helyévé, mintegy a Magyarország felé gravitáló Kelet-nek, legkö-
zelebről a Balkánfélszigetnek és a Levante-nak második Párisá-
vá varázsolni lesz hivatva. E részben a napi sajtóban, vezércikk-
ben és tárczában már is különböző, többé-kevésbé czélszerűeknek
mutatkozó, közben-közben elhibázott vagy épen helytelen módoza-
tok lettek megpendítve, úgy látszik azonban, hogy a pár hó múlva
megnyilandó szaloniki, s a pár év múlva elkészülő konstantiná-
polyi vasúti összeköttetés Budapestet e tekintetben némileg ráké-
szülve találja. Az említett vasútak megnyitása, mint máris han-
goztatják, maga után vonandja a Kelet tarka színezetű társadal-
mának, a különböző keleti népeknek s azok életviszonyainak köze-
lebről való megismerését, — mely téren, ha szabad reménylenünk, ta-
lán mi is tehetünk némi önérzetre jogosító szolgálatot magyar ha-
zánknak, — tüzetesen megismertetve közönségünkkel anyagi és
szellemi életviszonyait egy oly jelentékeny keleti népfajnak, minő
az örmény!

Két örmény származású jelentékeny pap hunyt el a napokban ha-
zánkban. Zerich Tivadar dr. egyike volt e hazarész legképzet-
tebb kath. papjainak. „Sokat tudott; mélyen gondolkozó, lelkesen
érző, széles látókörű pap volt.“ („Kolozsvár“). Sokáig tanított
Gyulafehérvártn a papnöveldeben, azután a budapesti m. kir. tu-
domány-egyetemen, mint nyil. r. tanár a lelkipásztorkodástant tani-
totta. Munkái közül itt csak „A pápai fejedelemség és birtok“
című derék művét említjük meg. — Okos lelke jun. 11-én, éle-
tének 72-ik évében szállt fel a Mindenhatóhoz. Uzonban (Három-
szék m.) töltötte végnapjait, itt is temettetett el a Temesváriak
sírboltjába.

Páskuj Lajos Szilágy-Somlyón 1824 sept. 8-án született.
Iskoláit Kolozsvártn végezte; azután a papi pályára lépett. A szat-
mári irodalmi iskola létrehozásában Páskujnak, mint növendékpap-
nak nagy része volt. Irodalmi működése ez időben veszi kezdetét.
Azután sűrűen találkozunk a Religio, Tanodai Lapok, Szigeti Al-
bum, Idők Tanuja, Családi Lapok, Kath. Néplap, Fővárosi Lapok

hasábjain Páskuj (Maguray) nevével. Páskuj jeles egyházi szónok és népszerű pap volt; 25 évig volt szatmári plebános, 1881-ben nevezte ki Ő Felsége, a király szatmári kanonokká. — Pünkösöd napján feküdt a ravatalon. „Ő meghalt, Szatmár él... és Páskuj Lajosról sokáig, nagyon sokáig beszél.“

ÖRMÉNY LAPOK SZEMLÉJE.

(Sz. K.) **Smyrna.** Ha a Bosporustól délre tartunk, az örmények száma folyton fogy... Smyrna azonban az örménység oaza; oaza e helység a világosságnak, a tudomány-, szabadság- és gazdagságnak. Mennyi világot lővelt e kellemes és szép központ a nemzet közé, mennyi kezdemény eredt ki innen? Mily jeles férfiak széledtek el innen Nyugatra, Egyptomba, Konstantinápolyba! Ezen utobbi helyen, valamint Káhiré-ben (Kairo, Masr el Kahira) melyik főhivatali helyiség az, melynek főnöke ne smyrnai örmény lenne? De sőt magában Smyrnában, mikor hiányzottak az értelmes, eszes fők, a tanult férfiak? Úgy, hogy nagyítás nélkül elmondhatjuk, hogy Homer szülőhelye, valamint a régi Jonia tudósainak ligete volt, — úgy az ma, az örménységre nézve... Vannak, kik még ma is igaznak tartják a jósda ezen jövődőlését: „Azok, kik Bakos-, vagyis Milessel szemben fognak lakni — nagyon boldogok lesznek.“

Talán a jósda ezen szavainak adtak hitelt az örmények, midőn Árát tövéből Miles tájaira költöztek. Azonban az, kit köröskörül kard és tűz köryez, ki mellett vér és könny ömlik — nem boldogságot keres, hanem csak életének megmentéséről gondoskodik. Szomorúak ezen emlékek, de jó véget eredményeztek; mert a nehéz és nyomasztó körülmények közül elmenekült maroknyi örménység ivadéka, a negyvenszerte számosabb idegen elemek között fényes szellemi és vagyoni állásra tett szert... Ma már a smyrnai örmény nemcsak a nemzet előtt kedves, hanem a vidék becsültetésében is részesül. (Árevelk.)

Örmény lapok Konstantinápolyban. A török birodalomban összesen 110 lap jelenik meg. Konstantinápolyban nyomul 57 (21 török, 19 örmény, 8 görög, 6 francia, 1 arab, 1 perzsa, 1 spanyol) és a vidéken 53. — A konstantinápolyi örmény lapok címei ezek: Napilapok: Árevelk (Kelet), Hájrenikh (Haza), Mánzumei efkheár (Közvélemény), Mászisz (Árát; eddig napilap, most hetilap), Dseridei sárkije (Keleti napió), Medsmuáji áchbár (Beszély-gyűjtemény). Havi lapok: Phuncs (Bokréta), Kérágán sárzsum (Irodalmi mozgalom), Kidágán sárzsum (Tudományos mozgalom), Jérgrákund (Földgömb), Parászdán mánganc (Gyermekkert), Piurágén (Drágakő), Chigár (Bölcs), Ávédápér (Hírnök), Dsáság vöszgéghén téruthián (Klasszikus irodalmi étek), Hëncshág (Szóló), Dzágghig (Virág), Mentor (Irodalmi folyóirat), Lézu (Nyelv.) Mászisz, 1887. 3858 sz.

Felelős szerkesztők és kiadó tulajdonosok:

GOVRIK GERGELY és SZONGOTT KRISTÓF.

Todorán E. „Aurora“ könyvnyomda Szamosujvártt.